

Rapportage

Duurzame Bedrijfsvoering Overheid

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Opbouw van de rapportage	5
3. Intern Milieuzorgsysteem	5
4. Thema Energie	6
5. Thema Mobiliteit	7
- vervoersmanagement	
- dienstauto's	
- dienstreizen	
- Visa Greencard	
- Fietsen	
- Koeriersdiensten	
- Klimaatgecompenseerd vliegen	
6. Duurzaam produceren en consumeren	10
- Rijkshuisvesting	
- Gebruik kantoorruimte	
- Afval	
- Gezondheid	
- Duurzame bedrijfskleding	
- Schoonmaak	
- Euopese initiatieven rond duurzaam inkopen	
-	
7. Samenvatting, conclusies en ambities	16
- Energie	
- Mobiliteit	
- Duurzaam produceren en consumeren	
- Vervolgrapportage	
bijlage 1	
Professioneel Inkopen en Aanbesteden (PIA) en Professioneel Inkopen Taakstelling (PIT)	

1. Inleiding

Recent is aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal de voortgangsrapportage van Duurzame Daadkracht, het Actieprogramma duurzame ontwikkeling (juli 2003), aangeboden. Duurzame Daadkracht is de Nederlandse uitwerking van de afspraken die op de World Summit on Sustainable Development in Johannesburg (2002) zijn gemaakt. "Duurzame bedrijfsvoering overheid" is één van de illustratieprogramma's in het rapport Duurzame Daadkracht.

In hoofdstuk 5.4.1. van dit rapport wordt dit onderwerp verder uitgewerkt. Alle maatschappelijke organisaties moeten, zo stelt het rapport, hun bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling. Maar de overheid moet vanzelfsprekend het goede voorbeeld geven, in alle facetten van het specifiek extern beleid van elk departement, maar ook in haar eigen departementale bedrijfsvoering. Het gaat daarbij om bijvoorbeeld duurzaam inkopen en aanbesteden, het vertonen van voorbeeldgedrag op het gebied van mobiliteit en op het terrein van de rijkshuisvesting.

In het rapport is u toegezegd, dat u geïnformeerd wordt hoe en in welk tempo de rijksoverheid duurzamer gaat werken. Deze rapportage ligt nu voor. Overigens wordt in deze rapportage ook aandacht gegeven aan de rol die het Rijk via PreDO¹ speelt bij het bevorderen van duurzaamheid bij andere overheden.

Al langere tijd zijn alle ministeries actief bezig met de milieueffecten van hun bedrijfsvoering.

Deze activiteiten werden ondernomen met enthousiasme voor het te bereiken milieudoel, maar waren tegelijkertijd echter vaak willekeurig en ad hoc. Met het Actieprogramma Duurzame Daadkracht werd in 2003 het kader gecreëerd, waarbinnen op gestructureerde wijze de zorg voor een duurzame samenleving (en dat gaat verder dan alleen milieu) verder vorm kan worden gegeven.

Het Actieprogramma geeft aan, dat wordt gestreefd naar korte termijn acties en lange termijn ambities. Deze rapportage geeft een beeld van de korte termijn acties. Het is dus een momentopname, een foto van de huidige stand van zaken. Met deze rapportage wordt dan ook niet beoogd te rapporteren over de eindresultaten. Immers streven naar duurzaamheid, ook in de eigen bedrijfsvoering van de overheid, is een intensief proces met een helder doel, maar zonder een gedefinieerd eindpunt. Steeds zullen nieuwe inzichten en innovaties, ook voor de generaties na ons, het mogelijk maken kleine en soms grote stappen te zetten in de richting van het doel: het evenwichtig en in samenhang beheren van sociaal-culturele (**people**), ecologische (**planet**) en economische (**profit**) voorraadgrootheden, niet alleen "hier en nu", maar ook met het oog op "daar" en "later". Daar waar in deze notitie activiteiten worden vermeld die betrekking hebben op de sociaal-culturele aspecten van de bedrijfsvoering wordt dat specifiek vermeld, over het algemeen gaat het om met name de ecologische aspecten, die hier en nu worden aangepakt.

Het gaat bij het werken aan duurzame ontwikkeling doorgaans om het in gang zetten van processen, waarbij concrete, 'harde' resultaten vaak pas na jaren zichtbaar worden. De voortgang moet in dit stadium dus primair bekeken worden vanuit het procesoogmerk: zijn er nieuwe dingen in gang gezet, zijn er partijen om tafel, die dat voorheen niet waren, zijn er pogingen gedaan om beleid integraler te maken e.d. Dit betekent ook, dat de bestaande organisaties en structuren kunnen en zullen moeten worden gebruikt om het duurzaamheidsaspect te integreren,

---

¹ Het Programma Duurzaam Inkopen wordt sinds 2003 uitgevoerd door SenterNovem als één van de onderwerpen van het Programma Met Preventie naar Duurzaam Ondernemen (PreDO) onder de noemer: Overheden geven het goede voorbeeld/De overheid als duurzame organisatie. Met Preventie naar Duurzaam Ondernemen is een programma van IPO, VNG en UvW en de ministeries van VROM en EZ. SenterNovem en InfoMil ondersteunen overheden in de uitvoering van het programma. Het doel is om de milieubelasting door bedrijfsmatige activiteiten te verminderen. Provincies, gemeenten en waterschappen kunnen dit doel onder meer bereiken door zélf het goede voorbeeld te geven en een duurzame bedrijfsvoering te hebben.

bijvoorbeeld via het inkoopproces. Daarom wordt in deze rapportage ook aandacht gegeven aan het organisatorische aspect van het proces, dat moet leiden tot (steeds meer) duurzaam inkopen. Voor de rijksoverheid gebeurt dat via Professioneel Inkopen en Aanbesteden (PIA) Een gedetailleerde opsomming van de PIA-projecten is opgenomen in bijlage 1.

Veel van de tot nu toe bereikte verbeteringen zijn door ieder ministerie gerealiseerd op eigen kracht. Daarbij is slechts in beperkte mate sprake geweest van structurele samenwerking in kleiner of groter verband. Dat verklaart ook de verschillen in onderwerpen waar aan gewerkt wordt en de verschillen in tot nu toe bereikte resultaten. Inmiddels zijn om meerdere redenen diverse samenwerkingsvormen tot stand gekomen. Soms gestimuleerd vanuit een politieke wens (bijvoorbeeld het project PIA, op initiatief van de toenmalige minister van EZ), soms op eigen initiatief van de meest betrokken functionarissen persoonlijk (FMWEB²).

Het opstellen van deze rapportage is voor alle ministeries niet alleen een aanleiding geweest om vast te stellen waar ze op dit moment staan. Het is ook een instrument geworden waarmee een onderlinge vergelijking van de inmiddels bereikte resultaten mogelijk is geworden. Die vergelijking heeft de basis gevormd om in onderling overleg concrete ambities te formuleren voor de nabije toekomst. Die ambities zullen zich concentreren op een aantal onderwerpen, waar alle ministeries vanuit verschillende startpunten aan kunnen werken en een uitdaging in kunnen vinden. Een gelijk of gelijktijdig eindresultaat is ondergeschikt aan de getoonde inspanning om vooruitgang te boeken.

De staatssecretaris van VROM is verantwoordelijk voor de coördinatie van het nationale deel van het actieprogramma en de transities. Binnen VROM is daarom het Coördinatiepunt Duurzame Ontwikkeling: Implementatie en Transities (DO IT) opgericht. Vanuit DO IT voert VROM coördinerende taken uit voor de implementatie van het nationale deel van het actieprogramma en de transities.

Vanuit deze verantwoordelijkheid is de coördinatie van deze rapportage opgepakt. De rapportage is tot stand gekomen op basis van bijdragen van alle departementen. Immers, ieder departement is zelf verantwoordelijk voor de duurzaamheidsaspecten van de eigen, interne bedrijfsvoering. Dit geldt voor zowel de tot nu toe bereikte resultaten als voor de te leveren inspanning ten aanzien van de geformuleerde ambities. De staatssecretaris van VROM heeft ten aanzien van de inhoud van deze rapportage dus slechts een coördinerende, faciliterende en stimulerende rol.

De tot nu toe bereikte resultaten zijn gerealiseerd kunnen worden binnen de kaders van de bestaande begrotingen van de departementen. De lopende bezuinigingen leiden evenwel tot toenemende spanning tussen enerzijds de wens om sneller en/of verdergaande duurzaamheidsmaatregelen te nemen en anderzijds de beschikbaarheid van middelen om te investeren in maatregelen die pas op langere termijn financieel-economisch rendabel zijn. De aspecten **Profit** (hier bedoeld in de zin van het bereiken van noodzakelijke bezuinigingsresultaten) en **Planet** (het bereiken van ecologische winst) strijden hierbij om voorrang. Deze spanning zal naar verwachting de komende jaren alleen maar toenemen, en een rem kunnen vormen op de ambities

---

² Eind 2000 hebben de facilitair directeuren van de 13 kerndepartementen met elkaar afgesproken de samenwerking te intensiveren. Hieruit is het interdepartementale samenwerkingsverband FMWEB (en het ondersteunend projectbureau) ontstaan. Binnen het netwerk is ook specifiek op milieugebied een platform actief. Dit platform heeft ten doel op praktische wijze de ervaring en expertise met elkaar te delen. Door middel van 'kenniskaarten' wordt getracht op een zo inzichtelijke wijze de kennis en ervaring zichtbaar te maken.

Afgezien van de aanwijzing van milieucoördinatoren bij een aantal ministeries heeft het streven naar meer duurzaamheid in het algemeen tot nu toe ook niet geleid tot een noodzakelijke uitbreiding van de personele capaciteit. Het bleek mogelijk om binnen de bestaande functies de aandacht voor duurzaamheid een vaste plaats te geven. Door de beoogde verkleining van het aantal rijksambtenaren zal ook hier echter steeds meer sprake gaan zijn van knelpunten in de beschikbaarheid van personeel voor dit soort taken. Ook dit zal het voortvarend bereiken van nieuwe doelen niet bevorderen.

2. Opbouw van de rapportage

Duurzame bedrijfsvoering overheid wordt, in aansluiting op het rapport Duurzame Ontwikkeling, aangepakt via 3 thema's: Energie, Mobiliteit en Duurzaam produceren en consumeren.

Om die reden is er voor gekozen om deze rapportage op te bouwen volgens deze 3 thema's:

- Energie (paragraaf)
- Mobiliteit (paragraaf)
- Duurzaam produceren en consumeren (paragraaf)

Voorafgaand aan deze 3 paragrafen wordt ingegaan op de stand van zaken rond de Milieuzorgsystemen bij de ministeries. Immers, via een dergelijk milieuzorgsysteem wordt gestructureerd aandacht gegeven aan alle drie thema's tegelijk.

In de Conclusie wordt daarna ingegaan op de ambities en de vervolgacties.

Schematisch ziet dit er als volgt uit:

Energie	Mobiliteit	Duurzaam produceren en consumeren
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Inkoop klimaatneutrale energie</i> - <i>Toepassing duurzame energie</i> - <i>Beperking gebruik energie</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Vervoersmanagement</i> - <i>Dienstauto's</i> - <i>Fietsen</i> - <i>Koeriersdiensten</i> - <i>Dienstreizen</i> - <i>Klimaat neutraal vliegen</i> - <i>VisaGreenCard</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Duurzame huisvesting</i> - <i>Gebruik kantoorruimte</i> - <i>Kantoorbenodigheden en -inrichting</i> - <i>Duurzaam geproduceerd hout</i> - <i>ICT</i> - <i>Post</i> - <i>Drukwerk</i> - <i>Communicatie</i> - <i>Gezondheid</i> - <i>Catering</i> - <i>Duurzame bedrijfskleding</i> - <i>Schoonmaak</i>

In de rapportage hebben de gegevens met name betrekking op de kerndepartementen. Waar de resultaten ook andere onderdelen van de departementen betreffen, staat dat veelal expliciet vermeld.

3. Intern Milieuzorgsysteem

Gestructureerde aandacht voor de bedrijfsinterne milieuzorg wordt vaak vastgelegd in een milieumanagementsysteem of Bedrijfsintern Milieuzorgsysteem. Een milieumanagementsysteem is, bij voorkeur, een onderdeel van het gangbare managementsysteem en richt zich speciaal op het beheersen en verbeteren van prestaties op milieugebied. Via een milieumanagementsysteem wordt structureel aandacht besteed aan milieu en duurzaamheid in de bedrijfsvoering, teneinde:

- te voldoen aan wet- en regelgeving en het beheersing van milieurisico's (planet);
- te streven naar een permanente verbetering van de milieuprestaties (planet);
- te besparen op kosten, bijvoorbeeld voor energie, water en grondstoffen (profit).

ISO 14001 is één van de normen van de ISO 14000 serie en wordt wereldwijd toegepast om milieumanagementsystemen op te zetten en te certificeren.

Een meerderheid van de departementen beschikt inmiddels over zo'n Bedrijfsintern Milieuzorgsysteem (altijd voor de facilitaire processen, soms ook voor andere onderdelen van het departement). De volgende departementen hebben een ISO 14001 gecertificeerd Bedrijfsintern Zorgsysteem³:

- BuZa:
- DEF (voor het kerndepartement en voor de krijgsmachtonderdelen deels gecertificeerd, deels certificeerbaar)
- VROM
- EZ (kerndepartement)
- BZK
- Fin (kerndepartement; de Belastingdienst heeft wel voor alle onderdelen en processen een milieuzorgsysteem, doch gaat niet voor certificering)
- SZW
- LNV (voor het kerndepartement)

Het behalen van een ISO-certificatie is een intensief proces en vergt, naast een forse doorlooptijd, veel personele inzet en organisatorische aanpassingen. Bovendien is het structureel monitoren en corrigeren van de activiteiten (interne audits), en een periodieke externe audit noodzakelijk om de certificatie te kunnen behouden. Dat is voor een aantal ministeries aanleiding geweest hun milieuzorgsysteem wel op te bouwen volgens ISO 14001, echter zonder de ambitie te hebben om ook daadwerkelijk de formele externe erkenning, met als bewijs het ISO-certificaat, te behalen. De resultaten van deze ministeries (JUS, onderdelen van Rijkswaterstaat) zijn in die gevallen toch op een vrijwel vergelijkbaar niveau.

4. Thema Energie

- **milieuneutrale inkoop energie**

Door alle departementen wordt de afgesproken ambitie om in 2012 klimaatneutraal energie in te kopen nagestreefd. De RGD speelt bij de inkoop van duurzame energie een belangrijke coördinerende rol.

- **toepassing directe vormen van duurzame energie**

Een aantal ministeries (en ook de Belastingdienst) heeft zonnepanelen en een zonneboiler geplaatst om op die manier een besparing op de inkoop van energie te bewerkstelligen. De mogelijkheid voor uitbreiding van het gebruik van zonnepanelen is in 2001 bij elk ministerie onderzocht. Bij het ministerie van VROM is een zonnestroom installatie van 23 kWp gerealiseerd. Deze installatie levert sinds 1 mei 2004 direct elektriciteit uit daglicht aan het VROM gebouw en levert op jaarbasis circa 21.000 kWh. Bij het ministerie SZW is in 2002 ook een zonnestroom installatie gerealiseerd met een vermogen van circa 10 kWp, met een jaarproductie van circa 8.000 kWh.

Door het vervallen van de subsidieregelingen vergt de toepassing van zonne-energie echter een forse extra investering, met veelal een niet meer realistische terugverdientijd. Toepassing is wel steeds aan de orde bij de besluitvorming over nieuwbouw.

Bij DEF wordt de toepassing van windturbines voorbereid.

---

³ OCW beschikte over een Intern Milieuzorgsysteem in Zoetermeer dat was gebaseerd op de ISO-normering. In 2005 wordt het systeem geactualiseerd op de nieuwe huisvestingssituatie in Den Haag

- **beperking gebruik energie**

Een duurzame winning van energie mag niets afdoen aan structurele activiteiten om het dagelijks gebruik van energie te beheersen en waar mogelijk te beperken.

Algemeen wordt daarbij gekeken naar verlichting in de gebouwen. Besparing wordt dan bereikt door toepassing van bewegingssensoren, daglichtafhankelijke armaturen, deels uitschakelen van continue verlichtingsarmaturen, kritisch omgaan met de aanlichting van de gebouwen, toepassing van HR-armaturen en energiezuinige lampen.

Energiebesparing wordt ook bereikt door bewuster om te gaan met PC's, printers en andere randapparatuur. Toepassing van Power-management op alle apparatuur, automatische uitschakeling bij langdurig buiten gebruik zijn, automatische overschakeling naar Stand-by en centrale uitschakeling op afstand. Bij vervanging van PC's worden alleen nog energie-zuinige PC's aangeschaft

Ook in kleine dingen kan zelfs een substantiële besparing worden gevonden. Zo zijn bij V&W de koffie-automaten (in overleg met de fabrikant) energiezuiniger afgesteld, hetgeen een besparing heeft opgeleverd, waarmee 6 huishoudens jaarlijks in hun energiegebruik zouden kunnen voorzien.

Versillende departementen hebben inmiddels een energie-inventarisatie gehouden, zijn overgegaan tot de aanschaf van een energie-managementsysteem en hebben de inregeling van de energiesystemen geoptimaliseerd; koppeling van de verwarming aan werktijden is een concreet voorbeeld van de effecten van een betere inregeling. Veel ministeries kennen ook een energiecoördinator.

Waar mogelijk wordt bij nieuwbouw en verbouw gezocht naar mogelijkheden om energie te besparen: andere liftsystemen, waardoor minder liftbewegingen nodig zijn, afschaffen warm water op de toiletten, energiezuinige klimaat- en verlichtingssystemen, uitwisseling koude en warmtezones in gebouwen, toepassing HR++glas, warmte-koude-opslag in de bodem en installatie van een warmtepomp.

Ook bewust omgaan met water draagt bij aan de verbetering van de duurzaamheid bij de bedrijfsvoering. Dit wordt bereikt door onder meer toepassing van doorstroombegrenzers, installatie van waterbesparende douchekoppen, kranen en stortbakken.

De Rijksgebouwendienst is na een korte ontwikkelperiode op 1 januari 2005 gestart met vier projecten voor actief energie- en watermanagement voor de Belastingdienst (ministerie van Financiën), de hoofdzetel van het ministerie van OC en W, de Keuringsdienst van Waren (ministerie van LNV) en de ICT Service Coöperatie (ministerie van BZK). Het betreft landelijk in totaal 76 gebouwen. Een externe beheerorganisatie is gecontracteerd voor het inrichten en beheren van een database met verbruiksgegevens, de uitvoering van de dagelijkse sturing op energiebesparing en de maandelijkse factuurcontrole onder regie van de Rgd. De managementsturing op energie- en waterbesparing voert de Rijksgebouwendienst zelf uit. Daarnaast maakt de Rgd deel uit van (PIA-PIT) productgroep energie. In het kader van het leveren van een bijdrage aan de inkooptaakstelling is met ingang van januari 2005 gestart met de werkgroep energiemanagement. Doel is het ontwikkelen van een Rijksoverheid brede methode voor de uitvoering van energie en watermanagement.

5. Thema Mobiliteit

- **vervoersmanagement**

Sinds 1-1-2004 bestaat er binnen de Rijksambtenaren-CAO een uniforme regelgeving voor alle departementen voor vergoeding woon-werkverkeer, waarbij stimulering OV en tegengaan gebruik eigen vervoersmiddelen centraal staan. Er wordt gestreefd naar een mantelcontract voor alle departementen waarvoor de aanbesteding begin 2005 start.

Door stringent parkeerbeleid (uitsluitend voor gehandicapten, soms ook voor carpoolers) wordt het gebruik van de eigen auto voor woon-werkverkeer afgeremd.

- **dienstauto's**

Via het PIA-PIT-project zijn inmiddels interdepartementale afspraken gemaakt over de gezamenlijke inkoop van dienstauto's. Bij het af te sluiten mantelcontract zal duurzaamheid een belangrijke rol spelen (energielabel, roetfilter, voldoen aan Euro-4 emissie-eisen, signalering brandstofgebruik aanwezig; eventueel alternatieve energiebronnen).

Een aantal bestaande dienstauto's is omgebouwd naar gebruik van LPG. Toepassing van roetfilters bij bestaande dienstauto's (retrofitfilters) verdient zeker aandacht. Uit onderzoek van de ANWB (2004) blijkt dat het toepassen van roetfilters bij bestaande auto's een serieuze optie aan het worden is: een substantiële besparing op de uitstoot van roet (0-40% resterend), zonder toename van het brandstofverbruik. Het mogelijk vervallen van de fabrieksgarantie (door de ingreep in motormanagement) is nog wel een op te lossen punt. Ook de kosten wegen zwaar: ca € 1.200 per auto. Het lijkt daarom verstandig om allereerst een rijksbrede inventarisatie te maken (hoeveel auto's, welke kosten, technische haalbaarheid).

Ook bij het gebruik van dienstauto's is het bewustzijn van duurzaamheid herkenbaar. Waar mogelijk wordt de omvang van het wagenpark ingekrompen; voor losse ritten wordt vaker een beroep gedaan op de commerciële markt (via mantelovereenkomsten); bovendien worden minder losse ritten met een dienstauto toegestaan. Het vast beschikbaar zijn van een dienstauto wordt bij veel departementen beperkt tot de bewindslieden en (enkele) leden van de bestuursraad. Bij V&W hebben de chauffeurs bovendien de cursus het Nieuwe Rijden gevolgd. Bij DEF krijgen alle chauffeurs eveneens een dergelijke cursus.

- **dienstreizen**

Voor binnenlandse dienstreizen wordt het gebruik van OV gestimuleerd, bijv door het via een ticketprinter beschikbaar stellen van vervoersbewijzen. Ook groepsreizen worden vaker dan voorheen met het OV uitgevoerd.

In toenemende mate wordt gebruik gemaakt van de fiets voor interdepartementaal overleg en voor overleg met collega's in andere gebouwen; daarvoor heeft vrijwel elk departement dienstfietsen beschikbaar. Dienstreizen naar de ons omringende landen (en met name Brussel) worden in toenemende mate alleen nog met de trein gedaan.

Op beperkte schaal wordt videoconferentie ingezet om dienstreizen te voorkomen.

- **Visa GreenCard**

Recent is de Visa GreenCard geïntroduceerd. De essentie van deze creditcard is, dat de initiatiefnemers een deel van de winst gebruiken om de (berekende) CO₂-uitstoot van de met de creditcard betaalde aankopen te compenseren, door de aanplant van bomen en het kopen van CO₂-emissierechten (en die niet te gebruiken). De initiatiefnemers hebben hun rekenmodellen ontwikkeld in nauwe samenwerking met het bureau CE en TNO. De administratie wordt gevoerd door de Triodosbank en de activiteiten en resultaten worden jaarlijks gecontroleerd

door accountants. Op dit moment is Visa de enige aanbieder van zo'n Greencard.

Inmiddels heeft VROM de Visa GreenCard voor een aantal medewerkers aangeschaft. Deze card staat echter op naam van de deze medewerkers om te gebruiken bij hun buitenlandse dienstreizen. De kosten kunnen vervolgens op de reguliere wijze worden gedeclareerd.

- **fietsen**

De nieuwe CAO voor rijksambtenaren biedt de ministeries minder mogelijkheden voor het actief stimuleren van het gebruik van de fiets voor woon-werkverkeer. Een aantal (onderdelen van) ministeries heeft toch beperkte mogelijkheden gevonden om – binnen de kaders van de CAO – het gebruik van de fiets te stimuleren: een gebruiksvriendelijke stallingsmogelijkheid; en de mogelijkheid voor het gratis laten verrichten van kleine reparaties bij een fietsmaker (gedeeltelijk in onderlinge samenwerking) bij EZ, FIN, BzK en Jus, LNV en twee V&W-onderdelen in Den Haag.

- **Bio brandstoffen**

FIN levert samen VROM een uiterste inspanning om een stimuleringsregeling voor biobrandstoffen te realiseren die start op 1-1-2006 en gericht is op een algemene doelstelling van een aandeel van 2% wat betreft alle wegtransportbrandstoffen. In dat kader vindt onderzoek plaats naar de "(on)mogelijkheden voor het rijden op biobrandstoffen" (inclusief "logistieke en financiële mogelijkheden"). Ook het EZ platform in oprichting over Alternatieve Motor Brandstoffen zal waarschijnlijk aandacht aan dit onderwerp besteden. Veel dieselauto's kunnen op pure biodiesel rijden, maar veel autofabrikanten geven daar geen garantie voor; benzine auto's kunnen moeiteloos rijden op bijgemengde ethanol (tot 5%) of ETBE (tot 15%) maar niet op pure biobrandstoffen. Er is een beperkt assortiment auto's te koop dat goed en gegarandeerd op biobrandstoffen kan rijden. Het rijden op biobrandstof werkt kostenverhogend (de brandstof is duurder). Vanwege de gewenste inkoopbesparing is voor dit doel op dit moment geen draagvlak in het PIA-PIT-project Dienstauto's.

- **koeriersdiensten**

Tenslotte kan nog gewezen worden op de IPKD, een interdepartementale koeriersdienst van 11 departementen. Door combinatie van ritten wordt het aantal ritten beperkt; inschakeling van fietskoeriers en gebruik van milieuvriendelijker (o.a. elektrische) auto's is de milieudruk verder verminderd.

- **klimaat gecompenseerd vliegen (Trees for Travel)**

Op 27 april 2004 is de motie van het lid Van der Ham door de Tweede Kamer aangenomen. In deze motie wordt de regering opgeroepen voor de gehele rijksdienst (alle ministeries en hun diensten) meerjarige contracten af te sluiten ter compensatie van de uitstoot van klimaatverstorende stoffen als gevolg van hun dienstreizen per vliegtuig, waarbij deze compensatie uit de reisbudgetten zelf wordt bekostigd.

Bij de meeste departementen heeft nog geen besluitvorming plaatsgevonden over de uitvoering van deze motie. Op dit moment zijn deelnemer bij Trees for Travel: VROM (2002 € 35.000,-- en 2003 € 25.000,--), BuZa (2002 € 75.000,-- en 2003 € 75.000,--) en VWS (recent deelnemer geworden; verwachting 2004 € 16.000,--). OCW is inmiddels een overeenkomst aangegaan met Cool Flying Overigens bestaan naast de Stichting Trees for Travel en Cool Flying meer initiatieven om de milieueffecten van reizen te compenseren; bijvoorbeeld Cool Driving en Future Forests.

6. Duurzaam produceren en consumeren

- Rijkshuisvesting

Duurzaam huisvesten en bouwen gaat over de zorg voor milieu en gezondheid. Belangrijke aspecten zijn:

- Materialen: zuinig gebruik, verminderen schadelijke emissies, gebruik vernieuwbare en secundaire grondstoffen;
- Energie: energiebesparing, toepassen duurzame energie, bevorderen energie-efficiënte technieken;
- Water: waterbesparing, tegengaan van verdroging, bescherming waterkwaliteit, bevorderen hergebruik van hemel-, grijs- en zwart water;
- Binnenmilieu en gezondheid: luchtkwaliteit, thermisch comfort;
- Omgevingsmilieu: versterken relatie binnen-buiten, beperken hinder (geluid, wind, geur);
- De flexibiliteit van gebouwen, opdat zij in de toekomst aangepast kunnen worden aan veranderende gebruiksfuncties of gebruikerswensen;
- Veiligheid;
- Keuze van de locatie/mobiliteit (in verband met woon/werkverkeer);
- Mogelijkheden voor telewerken (zowel thuis als via de werkgever);
- Gebruiksrendement van gebouwen en materialen: zowel in bouwvolume als in de tijd (meervoudig ruimtegebruik, intensief ruimtegebruik);
- Hergebruik van gebouwen;
- Industrieel, flexibel en demontabel bouwen, opdat gehele bouwelementen eenvoudig kunnen worden hergebruikt;
- Levensduur van het gebouw.

Het motto achter duurzame huisvesting is in feite: meer kwaliteit en minder milieudruk. En dus: minder materiaal, minder energie, minder water, minder afval. Wanneer goeddoordachte ontwerpkeuzes worden gemaakt hoeft duurzame huisvesting niet zonder meer tot hogere kosten te leiden.

Om de milieueffecten van een gebouw te berekenen en te monetariseren gebruikt de Rijksgebouwendienst de rekenmethode GreenCalc⁴. In de nieuwste versie van dit model (medio 2005 beschikbaar) zal het tevens mogelijk zijn het onderscheid tussen gebouw en gebruik te maken.

Binnen de rijksoverheid is de RGD⁵ belast met de zorg voor de rijkshuisvesting. In haar beleid heeft de RGD duurzaamheid verankerd in het gehele bouw- en beheerproces, van initiatief tot sloop. De initiatieffase is wellicht het meest bepalend voor de duurzaamheid. Vragen als renoveren, verbouwen of bouwen

---

⁴ GreenCalc is een hulpmiddel voor het beoordelen (meten) en vergelijken van de mate van duurzaamheid van gebouwen. De mate van duurzaamheid wordt gemeten door het bepalen van de belasting die het gebouw gedurende zijn bestaansperiode (bouw, exploitatie en sloop) op het milieu heeft. Deze maat wordt uitgedrukt in euro's, de **milieukosten**. GreenCalc is een model waarmee een gebouw en het gebruik daarvan integraal op duurzaamheidsaspecten getoetst kan worden. De milieukosten zijn de kosten die zouden moeten worden gemaakt om de milieuschade die door een bouwproject wordt veroorzaakt te kunnen herstellen. Naast de milieukosten, kan met GreenCalc ook de **milieu-index** van een gebouw berekend worden. De milieu-index wordt bepaald door de milieukosten van het te beoordelen gebouw te vergelijken met die van een referentie(kantoor)gebouw. Bij het referentiegebouw wordt uitgegaan van materialen en installaties die gangbaar waren in 1990; dit in het kader van 'factor 20'. Voor de milieu-index geldt 'hoe hoger, hoe beter'. De rekenmethode levert een **milieu-index** op, die kan lopen van 100 tot 2000, waarbij 2000 zegt dat de milieuprestatie van zo'n gebouw 20x zo goed is als die van een gebouw uit 1990 (index 100).

⁵ Defensie bouwt zijn eigen gebouwen, dus niet onder de RGD. Daarbij hanteren ze echter toch in belangrijke mate dezelfde uitgangspunten als de RGD.

en locatiekeuze zijn daarin relevant. In dat verband is het beleid m.b.t. monumenten in de portefeuille van de Rijksgebouwendienst van belang.

In het bouwproces wordt vervolgens van de ontwerpende en uitvoerende partijen verlangd bij te dragen aan duurzaamheid (in de brede definitie: people, planet, profit), veelal verdergaand dan de regelgeving m.b.t. milieu en arbeidsomstandigheden. De Rgd draagt zo bijvoorbeeld jaarlijks bij aan de opleiding van bouwvakkers, door te verlangen, dat bouwprojecten als leerlingbouwplaats worden ingericht.

Goede, duurzame gebouwen komen tot stand, als alle betrokken partijen op dit terrein ambitie hebben en bouwpartners daarop mede selecteren. Daarbij moet bedacht worden dat de RGD opdrachtnemer is van de ministeries, in die rol een zeer deskundig raadgever is, maar tenslotte niet het laatste woord heeft. Een sprekend voorbeeld van een goed en gezamenlijk resultaat is het regionale hoofdkantoor van Rijkswaterstaat in Middelburg, waarbij Rijkswaterstaat had aangegeven de wens te hebben zich te ontwikkelen van een technocratisch bolwerk naar een open, milieubewuste organisatie. Het gerealiseerde gebouw illustreert dat in materiaalgebruik

Uiteraard zijn er meer voorbeelden te noemen. Hierbij moet worden opgemerkt dat deze opsomming willekeurig is en dat in de genoemde gebouwen nog vele andere en andersoortige duurzame maatregelen te vinden zijn. De voorbeelden die gegeven worden beslaan over het algemeen twee of alledrie van de duurzaamheidsgebieden: People, Profit en Planet (ofwel Sociaal-Cultureel, Economische en Ecologische aandachtsgebieden). Bijvoorbeeld een goed energiezuinig klimaatstelsel is goed voor het milieu, levert een financiële besparing op en is goed voor het welzijn van de mensen die in het gebouw werken.

Voorbeelden:

- *Hergebruik van (een deel van) het casco/constructie* van het oude gebouw: VWS Hoofdzetel Den Haag, Belastinggebouw Roermond, KNAW Amsterdam, RWS Rhoon.
  - *Warmte koude opslag* in de bodem: Gerechtsgebouw Groningen, Paleis van Justitie, Bruggebouw Den Haag, Resident Den Haag, RKC Cascade Groningen, Marnixstate Leeuwarden, RWS Middelburg (ook zgn 'actief beton' voor koeling).
  - *(Gedeeltelijk) Natuurlijke ventilatie*: Belastinggebouw Enschede, Dienst Domeinen Bleiswijk, Verzamelkantoor Haarlem, Ecodrome paviljoen Zwolle, IBN DLO Wageningen (Alterra), Natuur Historisch Museum Leiden.
  - *Duurzame houtsoorten*: RWS Terneuzen, 's Gravenhof Zutphen, RWS Rhoon, Politiebureau Leusden.
  - *IFD (Industrieel, Flexibel, Demontabel)*: RWS Pernis, Ceramique Maastricht, Raad voor de Rechtspraak Den Haag.
  - *Gebiedsontwikkeling (oud en nieuw)*: IJ-dock Amsterdam, Heerlen Stadspark Oranje Nassau, Centraal station Den Haag, Kop Van Zuid Rotterdam, Centraal station Rotterdam.
  - *Architectuur*: Alle hoofdzetels ministeries.
  - *Kunst*: OCW Den Haag, VWS Den Haag.
  - *De Strijpsekampen (DEF)*: een complex dat (mede omdat het een voorbeeldproject is) het hoogst scoort op Greencalc-index.
- **Gebruik kantoorruimte**
Door een samenloop van oorzaken krijgt het gebruik van kantoorruimte bij veel ministeries momenteel extra aandacht. De afslankingsoperaties leiden tot een kleinere bezetting en dus een afnemende behoefte aan kantoorruimte; andere

bezuinigingen dwingen de ministeries kritisch te kijken naar de noodzaak van handhaving van aanwezigheid op meerdere locaties verspreid in het land; renovaties en nieuwbouwprojecten bieden gelegenheid om de vernieuwde en nieuwe beschikbare ruimte op een duurzamere wijze te gaan benutten; en ook betere ICT-mogelijkheden bieden kans voor een optimaler en duurzamer ruimte gebruik.

Bij vrijwel alle ministeries wordt het gebruik van flexplekken ingevoerd; deels als experiment, deels als gevolg van verbouwingen, deels direct vanaf het in gebruik nemen van nieuwbouw. Hiermee kan leegstand gedurende delen van de werkweek worden voorkomen. Daarvoor is het wel noodzakelijk dat werkplek onafhankelijk op de pc kan worden gewerkt. De nieuwe ICT-mogelijkheden bieden daarvoor ruimschoots de kans.

Veel kantoorruimte kent van oudsher slechts één bestemming; ook daarin wordt meer flexibiliteit aangebracht: directiekamers worden bij afwezigheid van de hoofdgebruiker benut als vergaderzaal, vergaderzalen zijn ook oefenruimtes voor de BHV (Bedrijfshulpverlening) of andere activiteiten.

Ook de toedeling van kantoorruimte wordt kritischer benaderd: met inachtneming van Arbo-normen wordt, ongeacht de hiërarchische samenstelling van het te huisvesten organisatieonderdeel, alleen op basis van het formatieve aantal medewerkers een standaard aantal m² beschikbaar gesteld. Dit leidt tot minder ruime kamerindelingen en minder benodigd vloeroppervlak.

De digitalisering van archieven leidt tot substantiële besparing op de behoefte aan vloeroppervlak. Veel ministeries zijn op dit vlak actief (V&W, Bzk, DEF, EZ, VROM, BuZa, FIN). Daarnaast wordt onderzocht (ook in overleg met het Nationaal Archief) of digitalisering vanaf het begin mogelijk is, zodat vanaf het begin bespaard wordt op papier en inkt.

OCW past microverfilming al 20 jaar toe en is nu via het project Electronische Bereikbaarheid (in het kader van het Actieplan Andere Overheid) aan de slag met de digitalisering van diverse documentbestanden en –stromen. SZW, VROM en VWS werken samen in het project WPT (we print together); dit project is in 2002 gestart; gezamenlijk worden nu hoog-volume kopieer- en offsetwerkzaamheden verricht; dit heeft geleid tot ontmanteling van de separate departementale voorzieningen.

- **duurzaam geproduceerd hout**

In juni 2004 heeft het kabinet ten aanzien van duurzaam geproduceerd of legaal hout het volgende besloten:

“dat alle rijksinstanties welke onder de ministeriële verantwoordelijkheid vallen zich ertoe verplichten dat het door hen aangekochte of aanbestede hout zoveel mogelijk en op termijn volledig op aantoonbaar duurzame wijze geproduceerd is. Daarnaast verzekeren zij zich er minimaal van dat het hout van aantoonbaar legale afkomst is”.

Alle ministeries zullen in zowel hun facilitaire als hun primaire processen (dit laatste vooral bij DEF, LNV, VenW en VROM) rekening moeten houden met de bovenstaande verplichting. Overigens zullen ook de andere overheden, wooncorporaties e.d. in het kader van het reguliere beleid benaderd worden om met hen tot vergelijkbare afspraken te komen.

Hoewel het besluit pas recent is genomen, kan de huidige situatie als volgt geschetst worden:

Bij Rijkswaterstaat is het gebruik van duurzaam geproduceerd hout een speerpunt van beleid. Van de totale hoeveelheid hout gebruikt door RWS is circa de helft tropisch hardhout, het aandeel niet-tropisch hardhout zeer beperkt en het aandeel naaldhout net iets minder dan de helft. Van de door RWS gebruikte hoeveelheid tropisch hardhout is ca. 50 % van een FSC-certificaat

voorzien en ca. 15% betreft hergebruikt hout (azobé en basralocus). Daarmee resteert nog ruim 35 % tropisch hardhout dat niet aantoonbaar duurzaam geproduceerd is. Het feit dat dit niet aantoonbaar is, betekent echter niet dat het verkregen is door illegale houtkap.

RWS wil -ook via hun bestekken- bedrijven die aantoonbaar "op weg zijn naar duurzaam bosbeheer" wel ruimte kunnen (blijven) bieden. Want door de hoge eisen, die door RWS aan de kwaliteit en maatvoering van hout (voor bijvoorbeeld sluisdeuren) gesteld moeten worden, is de keuze soms noodzakelijkerwijs beperkt tot Afrikaans hout waarvoor nog geen FSC of vergelijkbaar certificaat beschikbaar is.

Bij DEF (kerndepartement en de Krijgsmachtonderdelen) mag inmiddels alleen gebruik worden gemaakt van aantoonbaar duurzaam geproduceerd hout (in de bestekken staat de eis van FSC-keurmerk vermeld).

Ook VROM speelt een belangrijke rol bij het toepassen van duurzaam hout. Haar specifieke verantwoordelijkheid voor de rijkshuisvesting in het algemeen en de toepassing van duurzame materialen in het bijzonder eerder in deze paragraaf gerapporteerd. De RGD hanteert standaard bestekteksten waarin duurzaam geproduceerd hout wordt voorgeschreven.

Staatsbosbeheer levert langs twee wegen een bijdrage aan het bevorderen van het gebruik van duurzaam geproduceerd hout.

- door het op de markt brengen van duurzaam geproduceerd hout uit eigen bossen die allemaal gecertificeerd zijn op grond van FSC-criteria voor duurzaam bosbeheer;
- door het eigen aanschafbeleid te gaan toetsen aan beleid voor duurzaam geproduceerde goederen waaronder hout; daarover zijn in de aansturingrelatie tussen LNV en Staatsbosbeheer afspraken gemaakt.

Door VROM wordt op dit moment gewerkt aan het ontwikkelen van een onafhankelijk certificatiesystematiek voor duurzaam geproduceerd hout. Zodra daarover politiek besloten is, zullen de bij deze systematiek behorende Beoordelingsrichtlijn en Toetsingsprotocol het uitgangspunt zijn voor inkoop en aanbesteden van duurzaam geproduceerd hout door de rijksoverheid.

- **afval**

Het scheiden van afval is een aanvaard principe. Uitvoering daarvan binnen de departementen is dan ook al langere tijd heel normaal. Papier en overig afval wordt op de kantoor kamers al gescheiden. Maar duurzaamheid kan op grotere schaal dan alleen scheiding worden ingevuld. Daarbij is een driedeling denkbaar: afvalpreventie, afvalscheiding en afvalverwerking.

Door verschillende ministeries wordt (in het kader van de milieuzorg) nauwkeurig de ontwikkeling van samenstelling en hoeveelheid afval geregistreerd (reststoffenmanagement), en worden daarop aangepaste maatregelen genomen om preventie en afvoer op maat te laten zijn. Ook op het gebied van afvalpreventie zijn stappen voorwaarts gemaakt. Al bij de selectie van de leverancier en daarna bij het aangaan van contracten zijn afspraken gemaakt over het minimaliseren van verpakkingsmateriaal en het verplicht gebruik van milieuvriendelijk materiaal. Ook het inkopen via grotere verpakkingseenheden scheelt aan afval. Hergebruik van overtollig kantoor materiaal is bij veel ministeries standaard. Bij een verzoek om in te kopen wordt dan eerst gekeken of er nog gebruikte middelen voorradig zijn.

Leveranciers zijn verplicht verpakkingsmateriaal en transportverpakkingen mee terug te nemen. Een enkel ministerie heeft de leveranciers contractueel verplicht te handelen conform het Convenant verpakkingen III.

Ook bouwafval bij verbouwingen binnen de ministeries moet door de opdrachtnemers worden meegenomen.

Bij Rijkswaterstaat komen jaarlijks grote hoeveelheden afval vrij (met name beton, asfalt, zand, puingranulaat, enz.) Dit wordt voor het grootste gedeelte gerecycled.

Naast de afvalscheiding op de kantoor kamers wordt er natuurlijk ook op departementaal niveau op grote schaal aan afvalscheiding gedaan: papier, karton, batterijen, bont en wit papier, chemisch afval, gft, frituur- of bakvet, wit- en bruingoed; veelal is dit gestructureerd in het kader van de ISO 14001 certificatie

Ook zijn afspraken gemaakt met leveranciers over het omruilen van lege voor volle cartridges, terugname en recycling van apparatuur.

Het gebruik van recyclebaar materiaal (o.a. voor koffiebekers) levert een bijdrage aan duurzamer gebruik van grondstoffen.

Door de vervangingstijd van kantoor middelen te verlengen van bijv 3 naar 4-5 jaar wordt, mede door de grote aantallen, een forse bezuiniging gekoppeld aan het besparen op grondstoffen. Zo wordt ook via upgrading de aanschaf van nieuwe PC's uitgesteld.

Met de bedrijven die het afval komen ophalen zijn afspraken gemaakt over een duurzamere wijze van transport (korte afstanden, milieuvriendelijke auto's). De hoeveelheid te vervoeren afval wordt beperkt door gebruik te maken van een afvalpers (betere vulling afvalcontainers).

- **gezondheid**

Bij duurzaamheid is ook de P van People belangrijk: het persoonlijk welzijn van de medewerkers moet in de bedrijfsvoering aandacht krijgen. De gezondheid van medewerkers is uiteraard onderwerp van het reguliere Personeelsbeleid, waarbij onder meer aandacht wordt gegeven aan ziekteverzuimbeleid. Huisvesting en werkomgeving moeten voldoen aan de ARBO-eisen. Terecht dat op alle ministeries dan ook aandacht wordt gegeven aan het leefklimaat, het meubilair, ventilatie en verwarming, frisse lucht. Roken in de gebouwen is inmiddels verboden (speciaal ingerichte rookruimtes uitgezonderd). Standaard worden waterleidingen getoetst en waar nodig aangepast op legionellapreventie. Ook wordt alom aandacht gegeven aan preventief ziekteverzuimbeleid, o.a. door het aanbieden van bedrijfsfitness. Dit gebeurt bij (onderdelen van): VROM, Fin, DEF, SZW, VWS, LNV, BuZa, EZ, BZK, VenW, JUS en OCW.

Naast de bedrijfsfitness kent Fin ook de medische fitness, waarbij in nauwe samenwerking met de bedrijfsarts een persoonlijk programma voor een individuele medewerker wordt opgesteld. Eind 2002 heeft Fin een GBW-certificering ontvangen, waarmee vastgelegd is, dat het departement een goed voorbeeld is op het gebied van gezondheidsbevordering op de werkplek.

Ook via de Bedrijfshulpverlening wordt gezorgd dat medewerkers structureel beschermd worden tegen de gevolgen van calamiteiten. Deze zorg betreft dan ook aandacht voor de milieueffecten van calamiteiten. Om schade aan kantoor en kantoorinrichting (en daarmee verspilling van grondstoffen) zoveel mogelijk te voorkomen worden poederblussers vervangen door schuimblussers.

Ook wordt er serieus aandacht gegeven aan groen in de werkomgeving, zowel binnen als buiten het gebouw.

- **catering**

LNV neemt het voortouw om op basis van haar ervaring trekker te zijn naar de collega ministeries (en stimulerend naar –semi- overheidsinstellingen en maatschappelijke organisaties) om het aandeel biologische producten in hun catering te vergroten. LNV heeft haar beleid op het gebied van biologische catering meegenomen in de nota Biologische Landbouw (oktober 2004). LNV vervult daarbij nadrukkelijk ook een voorbeeldfunctie. Op dit moment is binnen het kerndepartement van LNV sprake van 50% biologische catering (de overige

onderdelen zitten op 20%), en het ambitieniveau bij LNV ligt (voor het kerndepartement) op 100% in 2007.

De andere ministeries zijn duidelijk minder ver op dit gebied. AZ, BZK, V&W, BuZa, JUS, OCW, DEF (kerndepartement), VROM en EZ voeren op beperkte schaal ecologische-producten in hun cateringaanbod (mede op basis van een onderlinge afspraak uit 2002, dat zij in 2004 minstens 5% biologisch zullen cateren). Ander ministeries proberen via stimuleringsacties de bereidheid van medewerkers om biologische producten te gebruiken te vergroten. Dat blijft nodig omdat er bij medewerkers nog veel misverstanden bestaan over de effecten (ook financieel) van de toepassing van biologische producten in de catering.

Dat wil overigens niet zeggen dat het aspect duurzaamheid bij de catering geen aandacht krijgt. Zo wordt op veel ministeries het gebruik van kunststofverpakkingsmateriaal (veel plastics) bij de catering contractueel beperkt of uitgebannen.

Alle cateraars zijn inmiddels verplicht te werken volgens de HACCP-normen (In de voedingsmiddelenbranche is de HACCP (Hazard Analysis Critical Control Points) een verplicht managementsysteem met het oog op de voedselveiligheid in de keten. Het systeem identificeert en beheerst de risico's die (mogelijk) ontstaan in het bereidingproces van voedingsmiddelen. Op deze wijze wordt de kwaliteit van het product gewaarborgd.

En Max Havelaar-koffie, of 'fair trade'-koffie of soortgelijke producten in de koffieautomaten en in de vergaderzalen zijn een heel gebruikelijk beeld binnen de departementen.

- **duurzame bedrijfskleding**

DEF heeft bij de aanbesteding van uniformen (dagelijks tenue) geanticipeerd op ontwikkelingen uit Brussel om sociale aspecten mee te laten wegen. Daartoe heeft DEF als pilot voor de selectie onder meer als minimumeis in de aanbestedingsdocumenten opgenomen dat de leverancier moet verklaren dat wordt voldaan aan het gestelde in de fundamentele mensenrechtenconventie van de ILO. Een vergelijkbare bepaling is overeenkomstig opgenomen in de overeenkomst.

- **schoonmaak**

Binnen de milieuzorgsystemen (en zeker als deze ISO 14001 gecertificeerd zijn) wordt ook naar de duurzame kwaliteit van de schoonmaak gekeken. Dat begint al bij het verstrekken van de opdracht. Het schoonmaakbedrijf moet voldoen aan de duurzaamheidseisen van de opdrachtgever. Steeds vaker wordt als selectiecriteria bij de aanbestedingsprocedure gevraagd dat het schoonmaakbedrijf zelf gecertificeerd is. Voorts wordt in die fase getoetst dat het personeel door opleiding en begeleiding duurzaamheid als thema in hun feitelijk handelen ingebakken hebben.

Daarnaast worden, deels dus aanvullend, contractuele afspraken gemaakt over de te gebruiken schoonmaakmiddelen (beperking van chemische middelen) en toepassing van innovaties op schoonmaak-gebied die de duurzaamheid bevorderen (bijv. water en schoonmaak-middelen besparende microvezeldoekjes).

- **Europese initiatieven rond duurzaam inkopen**

Op 29 maart 2004 zijn de nieuwe aanbestedingsrichtlijnen tot stand gekomen. Hiermee is ook in formele zin de ruimte gecreëerd om milieu- en sociale criteria in aanbestedingsprocedures mee te nemen. Deze richtlijnen worden momenteel geïmplementeerd in de 25 lidstaten. In Nederland zal eerst een AMvB worden opgesteld om aan de omzettingstermijn te kunnen voldoen. Daarna wordt een

nieuw juridisch kader voor aanbestedingen en inkopen opgezet. Dit nieuw juridisch kader zal gereed zijn medio 2006.

Om meer duidelijkheid te verschaffen omtrent de reikwijdte van de richtlijnen voor het meenemen van milieu- en sociale criteria in de aanbestedingsprocessen, heeft de Europese Commissie op 29 oktober 2004 het Handboek Groen Inkopen/Aanbesteden gepubliceerd.

De Europese Milieuraad heeft op 14 oktober 2004 geconcludeerd dat "performance based Green Public Procurement" een belangrijk instrument is om eco-efficiënte innovaties te bevorderen en op die manier kan bijdragen aan de concrete invulling van de Lissabon-strategie. Te weten een strategie die: Clean, Clever en Competitive is. De Europese Commissie heeft aangekondigd voor het eind van 2006 concrete actieplannen van de lidstaten te willen ontvangen, waarin zij aangeven hoe en wat zij precies gaan doen om duurzaam inkopen en aanbesteden in hun land (verder) vorm te geven.

- **Communicatie binnen de ministeries over duurzaamheid**

Vrijwel alle departementen hebben initiatieven ontplooid om via interne voorlichtingsactiviteiten het bewustwordingsproces bij de eigen medewerkers rond duurzaamheid op gang te brengen. Concrete voorbeelden zijn: energiebesparingstickers bij de lichtsckakelaars, duurzaamheidspagina's op intranet, een afvalverwerkingstabel en energiespiegel op intranet, een gezondheidsweek, speciale DVD's over duurzaamheidsbesef, artikelen in de eigen bladen, aandacht voor duurzaamheid in interne opleidingen, speciale acties bij het starten of afronden van projecten gericht op het bevorderen van duurzaamheid. Bij EZ worden straks via het duurzaamheidsberaad grote nota's en specifieke dossiers getoetst op duurzaamheidsaspecten. Ook komt EZ vanaf volgend jaar met een duurzaamheidsverslag. Meerdere ministeries hebben een duurzaamheids-coördinator aangesteld.

7. Samenvatting, Conclusies en Ambities

Uit deze rapportage blijkt dat binnen alle ministeries op allerlei manieren wordt gewerkt aan duurzame bedrijfsvoering. Op onderdelen zijn op voortvarende wijze stappen gezet. Op andere onderdelen worden voorzichtige stapjes in de goede richting gezet. Daarmee is tevens inzicht verkregen in de overeenkomsten en verschillen in aandachtsgebieden en tempo's die de verschillende departementen hanteren bij hun verduurzamingsproces.

De rol van VROM daarin is die van een aanjager. Via kennis verzamelen en verspreiden onder andere via workshops, websites en publicaties zal de aandacht voor duurzaamheid in de bedrijfsvoering van de overheid komende jaren verder worden gefaciliteerd en gestimuleerd. Voorschrijven en afdwingen is daarbij niet aan de orde.

Bevordering van een duurzame bedrijfsvoering, zowel in het bedrijfsleven als bij de overheid, is een proces waarbij geen eindresultaat kan worden vastgesteld, maar wel op onderdelen concrete korte termijndoelen kunnen worden geformuleerd. Het gaat bij het werken aan duurzame ontwikkeling vooral om het in gang zetten van processen, waarbij concrete, 'harde' resultaten vaak pas na jaren zichtbaar worden. De voortgang moet in dit stadium dus primair bekeken worden vanuit het procesoogmerk: zijn er nieuwe dingen in gang gezet, zijn er partijen om tafel, die dat voorheen niet waren, zijn er pogingen gedaan om beleid integraler te maken e.d.

Maar juist het gegeven dat effecten meestal pas op langere termijn zichtbaar worden legt een verantwoordelijkheid op de schouders van de huidige en toekomstige overheidsmedewerkers om steeds weer concrete korte termijn doelen te benoemen die binnen afgesproken termijnen moeten worden gerealiseerd. Ook zal duurzaamheid (bijvoorbeeld duurzaam inkopen) structureel moeten worden

ingebod in de organisaties en processen. Slechts dan bestaat zekerheid dat structurele verbetering van de duurzaamheid ook daadwerkelijk een kans krijgt.

Uit de rapportage blijkt ook, dat met uitzondering van de PIA- en PIT-acties (zie Bijlage 1) de meeste activiteiten binnen de individuele ministeries zelf plaatsvinden. Daarnaast is nu reeds een aantal ambities geformuleerd. Die ambities zullen zich concentreren op een aantal onderwerpen, waar alle ministeries vanuit verschillende startpunten op gelijke wijze aan kunnen werken en een uitdaging in kunnen vinden. Een gelijk of gelijktijdig eindresultaat is ondergeschikt aan de getoonde inspanning om vooruitgang te boeken.

Deze ambities zijn gegroepeerd naar de 3 thema's Energie, Mobiliteit en Duurzaam Produceren en Consumeren.

Deze ambities zijn:

Energie

Duurzame inkoop en duurzaam gebruik zijn de twee aspecten waarop het beleid zich kan richten.

- Voor duurzaam inkopen blijft de doelstelling dat uiteindelijk in 2012 bij de rijksdiensten sprake is van klimaatneutraal energiegebruik. De departementen volgen daarbij in beginsel een eigen groeiproces (mede als gevolg van grote aantallen lopende contracten voor de vele -verspreid gelegen - locaties). Wel zal meer aandacht moeten worden gegeven aan het halen van afgesproken tussendoelen; om de NMP4-ambitie (50% in 2004) alsnog te realiseren zal een inhaalslag nodig zijn.

Mobiliteit

Binnen de bedrijfsvoering van de departementen kan het duurzaamheidsstreven zich op het gebied van mobiliteit richten op woon-werkverkeer, binnen en buitenlandse dienstreizen en dienstauto's.

- Bij het woon-werkverkeer voor rijksambtenaren wordt o.a. via de CAO vooral het gebruik van het openbaar vervoer gestimuleerd. Het gebruik van de eigen auto is financieel meestal een onaantrekkelijk alternatief. Het gebruik van het openbaar vervoer wordt ook gestimuleerd doordat de rijkshuisvesting geconcentreerd wordt rond knooppunten van openbaar vervoer.
- Het kabinet zal de motie Van den Ham (Klimaatneutraal vliegen) uitvoeren. Door VROM zal het voortouw worden genomen om de andere ministeries (voor zover van toepassing) te assisteren bij het realiseren van de implementatie (terugwerkend naar 1 januari 2005). Verwacht mag worden dat de besluitvorming bij de rijksoverheid zal worden gevolgd door vergelijkbare besluiten bij de andere overheden (provincies en gemeenten). Door VROM zal onderzocht worden of de rijksoverheid kan deelnemen aan initiatieven voor milieucompensatie voor andere reismodality (b.v. gebruik auto).
- De creditcard waarmee compensatie van de milieubelasting wordt bewerkstelligd (zoals de Visa GreenCard) wordt binnen de bedrijfsvoering bij de overheid nu nog nauwelijks toegepast. VROM zal onderzoeken of binnen de bestaande richtlijnen het gebruik van een dergelijke creditcard op meer plaatsen kan worden geïntroduceerd. Dat kan voor buitenlandse dienstreizen, maar mogelijk ook voor andere aankopen. Tevens zal worden onderzocht of rijksambtenaren ook individueel kunnen worden geïnteresseerd voor een dergelijke creditcard. Gebruik van zo'n kaart heeft positieve milieueffecten, maar leidt vooral tot meer duurzaamheidsbesef bij de gebruikers.
- Aankoop dienstauto's
In de nieuw af te sluiten interdepartementale mantelovereenkomst voor de aanschaf van nieuwe dienstauto's wordt ingezet op de toepassing van roetfilters op dieselauto's (in ieder geval personenauto's en bij voorkeur ook bestelauto's).

Toepassing van roefilters op bestaande dienstauto's (retrofit-filters) verdient zeker aandacht. Daarom zal rijksbreed een inventarisatie worden gemaakt van het aantal auto's dat het zou kunnen betreffen, de technische haalbaarheid van toepassing van retrofitfilters en de kosten.

Duurzaam produceren en consumeren

Voor de Rijksoverheid, als onderdeel van de quartaire sector, is produceren niet de belangrijkste activiteit. Veel duurzaamheidswinst valt hier dan ook niet te halen.

De winst moet dan vooral komen van Duurzaam Consumeren. Speerpunten zijn daarbij Duurzaam inkopen en aanbesteden en dan specifiek biologische catering, duurzame bedrijfskleding en het gebruik van duurzaam geproduceerd hout.

- Er wordt naar gestreefd dat in 2010 bij 50 % van de inkopen en aanbestedingen in de voorwaarden aandacht wordt gegeven aan het aspect duurzaamheid. De Europese Commissie heeft aangekondigd voor het eind van 2006 concrete actieplannen van de lidstaten te willen ontvangen, waarin zij aangeven hoe en wat zij precies gaan doen om duurzaam inkopen en aanbesteden in hun land (verder) vorm te geven.
- Indien op het gebied van de overheidsbedrijfsvoering innovatieve producten die aantoonbaar duurzamer zijn, op de markt komen zal via duurzaam inkopen de marktvaart hiernaar gestimuleerd worden.
- Het aandeel biologische producten in de catering bij de ministeries zal worden vergroot. Op basis van haar ervaring zal LNV voor deze ambitie als trekker optreden naar de andere ministeries. Ook zal LNV (semi) overheidsinstellingen en maatschappelijke organisaties stimuleren om mee te doen aan deze verduurzaming van de catering.
- Met de aanbesteding van duurzame bedrijfskleding heeft vooral DEF ervaring en dit onderwerp zal mede aan de hand van die ervaring worden opgepakt en gedeeld met andere ministeries.
- Op basis van de Beoordelingsrichtlijn en het Toetsingsprotocol duurzaam geproduceerd hout (voortouw VROM) en de resultaten van het EU FLEGT actieplan (*Forest Law Enforcement, Governance and Trade*) zullen nadere afspraken tussen de betrokken partijen (overheden, bedrijfsleven, NGO's ed.) gemaakt worden. Tevens zal flankerend beleid ingezet worden om de verdere implementatie van de doelstellingen, zoals vastgelegd in het kabinetsbesluit van 18 juni 2004 over het inkopen en aanbesteden van hout door de rijksoverheid, vorm te geven.

Totdat de Beoordelingsrichtlijn, het Toetsingsprotocol en het EU FLEGT actieplan in werking treden, zullen de ministeries de bestaande mogelijkheden van de eigen bedrijfsvoering benutten om zoveel mogelijk duurzaam geproduceerd hout en minimaal legaal hout toe te passen. Wat het beoordelen van legaliteit betreft zou daarbij vooralsnog aangesloten kunnen worden bij initiatieven als die van FSC en de VVNH.

Om aan het oppakken van deze bestaande mogelijkheden vorm te geven, zal door VROM in coördinerende zin, o.a. door het organiseren van een workshop, initiatief genomen worden om de inkoopprocedures van de individuele departementen reeds zoveel mogelijk op het beleid toe te laten snijden. Daartoe wordt tevens overleg gestart met Groot Brittanië om van de ervaringen aldaar te leren en inkoopprocedures af te stemmen.

Vervolgrapportage

Deze rapportage vloeit voort uit de toezegging in het Actieprogramma Duurzame Daadkracht. Het kabinet heeft het voornemen de voortgang op dit terrein periodiek te gaan toetsen. Daarbij zal primair aandacht gegeven worden aan de voortgang van de genoemde ambities. Maar ook andere ontwikkelingen op het gebied van het bevorderen van een duurzamere bedrijfsvoering zullen worden vastgesteld en

interdepartementaal gecommuniceerd. De resultaten van deze toetsing zullen u tweejaarlijks ter kennis worden gebracht.

BIJLAGE 1

Professioneel Inkopen en Aanbesteden (PIA) en Professioneel Inkopen Taakstelling (PIT)

Duurzaam inkopen en aanbesteden wordt vooral ook gestimuleerd door de Projectdirectie PIA (Professioneel Inkopen en Aanbesteden), een gecoördineerde intensieve samenwerking van alle ministeries, onder verantwoordelijkheid van de 13 Secretarissen-Generaal. PIA is gestart in 2001 en is inmiddels onderdeel van het Programma Andere Overheid. De taken van PIA zijn:

- de uitvoering van het Actieplan Professioneel Inkopen en Aanbesteden te overzien voor zowel meer innovatief, meer Europees en meer elektronisch aanbesteden
- de netwerken tussen inkopers en aanbesteders die gezamenlijk gaan opereren te overzien en te stimuleren, en onderlinge benchmarking tussen inkopers en aanbesteders te bevorderen
- te adviseren over organisatie en opleidingen op dit gebied en algemene incentives die nieuwe vormen van inkopen en aanbesteden bevorderen.

PIA beoogt verder de samenwerking tussen de ministeries bij het inkopen interdepartementaal meer integraal aan te pakken en daardoor onder meer schaalvoordelen te behalen. Deze schaalvoordelen kunnen bijvoorbeeld bestaan uit lagere kosten, betere kwaliteit, maatwerk voor de rijksoverheid, betere nazorg, innovatie van producten of een combinatie van deze voordelen.

Het project PIA loopt tot 2006.

Inmiddels kent het PIA-project ook een financiële taakstelling waarmee een bijdrage moet worden gegeven aan de noodzakelijke bezuinigingen in deze regeerperiode. Deze taakstelling wordt ingevuld door de negen zogenaamde PIT-productgroepen (Programma Inkoop Taakstelling). In september 2003 is in PIA-verband het begrip Duurzaamheid een essentieel onderdeel geworden van de PIT-projecten.

Alle departementen werken samen aan het behalen van de beoogde bezuiniging bij de inkoop via gecoördineerde inkoop binnen negen productgroepen: communicatie, dienstauto's, drukwerk, energie, huisvesting, ICT, kantoorbenodigdheden en – inrichting, post en vervoersmanagement. Binnen de productgroepen wordt aandacht besteed aan duurzaamheidscriteria. Hiertoe is vanuit het Programma Duurzaam Inkopen expertise en capaciteit ter beschikking gesteld. Binnen het Programma Inkoop Taakstelling staat het behalen van de opgelegde besparingen voorop, maar daar waar het kan wordt duurzaam ingekocht of aanbesteed. Bijvoorbeeld bij de productgroep energie is het doel om in 2012 het energiegebruik van de rijksdiensten klimaatneutraal te laten zijn. Bij drukwerk om met zo min mogelijk emissies van oplos- en schoonmaakmiddelen te werken. Het doel is om te laten zien dat duurzaam ook kan als er bespaard moet worden.

Hieronder volgt een korte uiteenzetting van de stand van zaken per productgroep.

- PIA-PIT-project

Productgroep energie

De afgesproken ambitie om in 2012 klimaatneutraal energie in te kopen staat niet ter discussie. Alle departementen zijn inmiddels in meer of mindere mate overgestapt op groene energie. De verschillen tussen de departementen vloeien voort uit het bestaan van lopende contracten met verschillende expiratedata. Daarnaast speelt het kostenaspect een belangrijke rol bij de gefaseerde groei van elk departement afzonderlijk naar de afgesproken ambitie in 2012. Vastgesteld moet echter worden dat de inspanningen nog niet hebben geleid tot de realisatie van het tussendoel uit het NMP4: 50% energie in 2004. Overheidsbreed is inmiddels 40% gerealiseerd. Dit vraagt aandacht van elk

ministerie: niet alleen het kerndepartement, maar ook de overige locaties (ook buiten Den Haag) moeten dan (voorzover dat nu nog niet het geval is) mee gaan doen.

De Rijksgebouwendienst heeft in 2003 een mantelcontract afgesloten met Electrabel Nederland N.V. om aan 500 verschillende locaties van de rijksoverheid (m.u.v. DEF) 47% groene stroom te leveren. Door de Koninklijke Marine is separaat een Defensiebreed contract afgesloten. De huidige stand van zaken is⁶:

- EZ: (kerndepartement) 100% groene stroom en stadsverwarming
- OCW: 100% groene stroom en stadsverwarming
- VROM: 100% groene stroom uit 95% biomassa en 5% windenergie en stadsverwarming
- LNV: (kerndepartement) 100% groene stroom en stadsverwarming
- JUS: 100% groene stroom
- Fin (incl. Belastingdienst): 50% groene stroom
- DEF (kerndepartement en krijgsmachtonderdelen): 50% groene stroom
- SZW: 50% groene stroom
- AZ: 50% groene stroom (voor gebouwen locatie Binnenhof)
- BZK: 50% groene stroom
- VWS: 50% groene stroom
- BuZa: 35% groene stroom
- V&W: 30% groene stroom (2005 50%)

- **PIA-PIT-project**

Vervoersmanagement

Sinds 1-1-2004 bestaat er binnen de CAO een uniforme regelgeving voor alle departementen voor vergoeding woon-werkverkeer, waarbij stimulering OV en tegengaan gebruik eigen vervoersmiddelen centraal staan. Door stringent parkeerbeleid (uitsluitend voor gehandicapten, soms ook voor carpoolers) wordt het gebruik van de eigen auto voor woon-werkverkeer afgeremd.

In het besef dat het niet in alle functies en ook niet bij alle organisaties mogelijk is, wordt thuis- en telewerken op verzoek toegepast. Ook dit draagt bij aan het beperken van woon-werkverkeer.

- Het PIA-PIT-project is gericht op het slimmer organiseren van het vervoersaanbod, met een verrijking van de mogelijkheden en een efficiëntere financieel-administratieve uitvoering voor woon-werkverkeer.

Er wordt gestreefd naar een mantelcontract voor alle departementen waarvoor de aanbesteding begin 2005 start.

- **PIA-PIT-project**

Productgroep dienstauto's

Deze productgroep is gericht op de aanschaf en het gebruik van dienstauto's. Op dit moment wordt gewerkt aan de voorbereiding van een nieuw mantelcontract. Bij de inkoop van dienstauto's worden dan interdepartementaal in de offerteaanvraag eisen gesteld, die aansluiten bij de afgesproken duurzaamheidscriteria: A, B, C en D energielabels; roetfilters op dieselauto's (in ieder geval op personenauto's en bij voorkeur ook op bestelauto's); voldoen aan Euro-4 emissie-eisen; signalering brandstofgebruik aanwezig. Er is een apart segment voertuigen opgenomen met alternatieve aandrijvingsvormen (hybride, waterstof, elektrisch, e.d.), voor wanneer dit type auto's op de markt verschijnt.

- **PIA-PIT-project**

Productgroep huisvesting

---

⁶ De genoemde percentages gelden soms alleen voor het kerndepartement

De verschillende departementen stellen plannen op voor de verdere uitwerking van de strategie. Er is een notitie gemaakt door SenterNovem die de departementen kan helpen om duurzaamheidsaspecten mee te nemen in deze plannen van aanpak. Voorstel is om uit te gaan van de levensduurbenadering en een ambitie te bepalen. In paragraaf 5 wordt uitgebreid ingegaan op de duurzaamheidsaspecten van de Rijkshuisvesting

- **PIA-PIT-project**
Productgroep ICT

Deze productgroep is gericht op meer samenwerking, waardoor er sprake is van een betere kennisdeling en kostenbesparing. Men wil komen tot vormen van shared-service inkoop. In de strategie is sprake van het reserveren van 3% van het inkoopbudget voor innovatie. Hergebruik van desktop PC's wordt bevorderd. Sinds enkele weken is een zogenaamde pioniersorganisatie actief. Deze groep is momenteel invulling aan het geven aan zijn toekomstige rol op het gebied van ICT-inkoop (computers, randapparatuur, bijbehorende diensten). Binnenkort vindt overleg bij SenterNovem plaats om tot een voorzet voor ambitiebepaling te komen. In december wordt in het smart buyersoverleg aandacht besteed aan duurzaamheid en een mogelijk ambitieniveau. Daarnaast wordt onderzocht hoe duurzaamheid kan worden meegenomen in de communicatie naar de inkopers, via de pioniersorganisatie.

- **PIA-PIT-project**
Productgroep kantoorbenodigdheden en kantoorinrichting

Deze productgroep is gericht op kostenbesparing, het voorkomen van verspilling en een efficiëntere administratie. Het gaat vooral om milieu- en sociale criteria. Voor veel van deze artikelgroepen zijn al voorbeelddocumenten en checklisten voorhanden. Dit leidt tot een lijst met standaardaspecten en verder per artikelgroep specifieke aspecten. Deze lijst worden opgenomen in de handleiding of beschikbaar gesteld aan de aanbestedingsteams. De aandacht voor duurzaamheid zal verkregen worden via een daarop gerichte aanpassing van de selectie- en gunningscriteria bij inkoop en aanbesteding.

- **PIA-PIT-project**
Productgroep post

Deze productgroep is gericht op een efficiencyvergroting, betere samenwerking, digitalisering en professioneler inkopen. Concentratie van de verwerking van interne post leidt tot efficiënter gebruik van vierkante meters en machines. Om het aantal vervoersbewegingen tegen te gaan is verdergaande digitalisering een optie. Van de mogelijke leveranciers wordt verwacht dat ze een milieuzorgsysteem hebben geïmplementeerd.

- **PIA-PIT-project**
Productgroep communicatie

Deze productgroep is gericht op kwaliteitsverbetering naar de klant, kostenbesparing door samenwerking en professioneler inkopen. Acties direct gericht op het verbeteren van de duurzaamheid liggen op een ander terrein van de communicatie dan het gebied waar deze productgroep zich mee bezig houdt. Op communicatie en duurzaamheid wordt in deze rapportage ingegaan in paragraaf 7, onder D.

- **PIA-PIT-project**
Productgroep drukwerk

Deze productgroep is gericht op meer interdepartementale samenwerking, een efficiënter inkoopproces en meer inzicht in lopende processen. Dit heeft tot

resultaat gehad, dat milieucriteria in de selectieprocedure relatief zwaar worden meegewogen. Dit zal tot gevolg hebben dat bedrijven die milieuzorgsystemen en/of milieusparende technieken ter beschikking hebben een relatief grote kans hebben om geselecteerd te worden. Bij milieusparende technieken kan onder andere gedacht worden aan waterloze offset, alcoholvrij drukken en computer to plate technieken. Bij milieuzorgsystemen kan onder andere gedacht worden aan ISO 14001, SIMZ en vergelijkbare milieuzorgsystemen.